

Σταύρος Γ. Γεωργίου

*Το μολυβδόβουλλο του μαγίστρου
και κατεπάνω Κύπρου Μιχαήλ*

ΛΕΥΚΗ

Στις συλλογές του Νομισματικού Μουσείου της Βιέννης (Wiener Münzkabinett) (MK 305), του Institut Français d'Études Byzantines (αρ. 75) και του Dumbarton Oaks Center (DO 58.106.5024) σώζονται αντίτυπα ενός μολυβδοβούλλου του μαγίστρου και κατεπάνω Κύπρου Μιχαήλ. Το αντίτυπο του Νομισματικού Μουσείου της Βιέννης εξέδωσαν παλαιότερα οι A. Mordtmann¹ και G. Schlumberger² και τελευταία οι D. M. Metcalf³ και Alexandra-Kyriaki Wassiliou - W. Seibt⁴.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτουν οι εκδότες, στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ όρθιος, σε μετωπική στάση. Στον οπισθότυπο –σύμφωνα με την έκδοση των A.-K. Wassiliou - W. Seibt, που είναι η πιο ακριβής– υπάρχει η εξής επιγραφή: *Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δού(λω) Μιχαήλ μαγίστρ(ω) (καί) κατεπάν(ω) Κύπρου.*

Ο μάγιστρος Μιχαήλ είναι ένας από τους λίγους γνωστούς κατόχους του αξιώματος του κατεπάνω Κύπρου και ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του αξιώματος αυτού στη διοίκηση της μεγαλονήσου και η χρονολόγηση του μολυβδοβούλλου.

Πολύ ορθά οι τελευταίοι εκδότες χρονολογούν το μολυβδόβουλλο στον ΙΑ΄ αιώνα. Πιο συγκεκριμένα ο D. M. Metcalf το χρονολογεί στο δεύτερο μισό του ΙΑ΄ αιώνα⁵, εξαιτίας του τίτλου του μαγίστρου που έφερε ο Μιχαήλ, ενώ οι A.-K. Wassiliou - W. Seibt υποστηρίζουν ότι χρονολογείται στα μέσα του ΙΑ΄ αιώνα⁶.

Στην έρευνα όμως έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι το μολυβδό-

1. A. Mordtmann, «Plombs byzantins de la Grèce et du Péloponnèse», *Revue Archéologique*, 2η σειρά, 34 (Ιούλιος - Δεκέμβριος 1877) 47-60, ειδικότερα σ. 59, αρ. 47.

2. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1884 (ανατ. Torino 1963), σ. 304-305 και σημ. 1, αρ. 2 (ΙΒ΄ αιώνας). Βλ. και *αυτόθι*, σ. 328, αρ. 7, 534, αρ. 16.

3. D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals from Cyprus* [Cyprus Research Centre, Texts and Studies of the History of Cyprus, XLVII], Nicosia 2004, αρ. 208.

4. Alexandra-Kyriaki Wassiliou - W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich* [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 324 / Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik, II/2], μέρ. 2: *Zentral- und Provinzialverwaltung*, Wien 2004, αρ. 275 (μέσα του ΙΑ΄ αιώνα).

5. D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals*, σ. 254 (αρ. 208).

6. A.-K. Wassiliou - W. Seibt, *Bleisiegel*, σ. 265 (αρ. 275).

βουλλο χρονολογείται τον ΙΒ΄ αιώνα. Πολύ παλιά ο πρώτος εκδότης του μολυβδοβούλλου A. Mordtmann, αφού απέρριψε την περίπτωση ταύτισης του Μιχαήλ με τον Μιχαήλ Βρανά –ο οποίος, ως γνωστόν, υπηρέτησε στην Κύπρο περί το 1156 και διαδραμάτισε ρόλο κατά την επιδρομή του ηγεμόνα της Αντιόχειας Ρενώ ντε Σιατιγιόν (Renaud de Châtillon, 1153-1160) και του βασιλέως της Μικρής Αρμενίας Θόρος Β΄ (Thoros II, 1145-1169) στη μεγαλόνησο⁷–, διατήρησε την άποψη για τη χρονολόγηση του μολυβδοβούλλου την ίδια εποχή⁸. Το μολυβδόβουλλο χρονολογεί στον ΙΒ΄ αιώνα και ο G. Schlumberger⁹.

Πιο πρόσφατα η Αικατερίνη Ασδραχά προέβαλε την άποψη ότι το μολυβδόβουλλο πρέπει να τοποθετηθεί, αν όχι στα τέλη του ΙΑ΄ αιώνα, μάλλον στο πρώτο μισό του ΙΒ΄ αιώνα, πριν από τη νέα διοργάνωση των θεμάτων από τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό (1118-1143), οπότε οι μνείες του κατεπάνω εξαφανίζονται βαθμιαίως από τις πηγές¹⁰.

Κατά την εκτίμησή μου το μολυβδόβουλλο του μαγίστρου και κατεπάνω Κύπρου Μιχαήλ πρέπει να χρονολογηθεί, όπως προτείνουν οι A.-K. Wassiliou - W. Seibt, στα μέσα του ΙΑ΄ αιώνα ή έστω λίγο αργότερα. Υπέρ της χρονολόγησης αυτής συνηγορούν οι γνώσεις μας για την αυλική ιεραρχία και την εξέλιξη της επαρχιακής διοίκησης τον ΙΑ΄ αιώνα, καθώς και οι σωζόμενες μαρτυρίες για τη διοίκηση της Κύπρου την ίδια περίοδο.

Είναι γνωστό ότι, με τις αλλαγές στην επαρχιακή διοίκηση από τις τελευταίες δεκαετίες του Ι΄ αιώνα και εξής, το αξίωμα του στρατηγού των θεμάτων, που συγκέντρωνε τη στρατιωτική και την πολιτική εξουσία, άρχισε να υποβαθμίζεται, με αποτέλεσμα την εξαφάνισή του περί τα μέσα του ΙΑ΄ αιώνα. Τη θέση του παίρνουν οι κάτοχοι των αξιωμάτων του δούκα, του κατεπάνω και του στρατηγού, που διοικούν

7. Για τον Μιχαήλ Βρανά βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, *Οι τιμητικοί τίτλοι επί Κομνηνών (1081-1185). Συμβολή στη μελέτη των διοικητικών θεσμών του βυζαντινού κράτους*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 377 και σημ. 406. – Αικατερίνη Ασδραχά, «Η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς (Β΄)», εν Θ. Παπαδόπουλλος (έκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Γ΄: *Βυζαντινή Κύπρος*, Λευκωσία 2005, σ. 349-412 (κεφ. Θ΄), ειδικότερα σ. 359-360, 362-363. – P. Aubé, *Un croisé contre Saladin. Renaud de Châtillon*, Paris 2007, σ. 72. – I. Jordanov, «Nish XI-II C., according Byzantine Sigillography», εν M. Rakocija (έκδ.), *The Days of St. Emperor Constantine and Helena. Niš and Byzantium. Eighth Symposium, Niš, 3-5 June 2009. The Collection of Scientific Works VIII / Dani Cv. cara Konstantina i carice Jelene. Niš i Vizantija. Osmi naučni skup, Niš, 3-5. Jun 2009. Zbornik radova VIII*, Niš 2010, σ. 175-187, ειδικότερα σ. 185-187 (αρ. 2).

8. A. Mordtmann, «Plombs byzantins», σ. 59 (αρ. 47).

9. G. Schlumberger, *Sigillographie*, σ. 304-305 (αρ. 2), 534 (αρ. 16).

10. Αικατερίνη Ασδραχά, «Θέμα Κύπρου», εν Θ. Παπαδόπουλλος (έκδ.), *Ιστορία της Κύπρου Γ΄*, σ. 199-233 (κεφ. Στ΄), ειδικότερα σ. 219.

τις στρατιωτικές δυνάμεις μικρότερων τώρα διοικητικών ενοτήτων (πόλεων, κάστρων, μικρών περιοχών), ενώ την πολιτική εξουσία, που διαχωρίζεται από τη στρατιωτική, ασκούν οι κάτοχοι των αξιωμάτων του κριτή ή του πραίτωρα¹¹. Με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις των Κομνηνών η στρατιωτική και η πολιτική εξουσία θα συγκεντρωθεί ξανά σε ένα πρόσωπο, που κατείχε το αξίωμα του δούκα¹².

Η παραπάνω εξέλιξη είναι φανερή και στην περίπτωση της Κύπρου, όπως φανερώνουν οι λιγοστές μαρτυρίες των αφηγηματικών πηγών και κυρίως το σωζόμενο σιγιλλογραφικό υλικό για τους διοικητές της νήσου τον ΙΑ΄ αιώνα. Για το αξίωμα του κατεπάνω Κύπρου, που

11. Βλ. Hélène Glykatzī-Ahrweiler, «Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 84 (1960) 1-109 (= αυτοτ. έκδ. Athènes - Paris χ.χ. = *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, London 1971, αρ. VIII), ειδικότερα σ. 52-78. – Ν. Οικονομίδης, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire* [Le monde byzantin], Paris 1972, σ. 341-342, 344-346. – Του ίδιου, «L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)», *Travaux et Mémoires* 6 (1976) (= *Recherches sur le XIe siècle*) 125-152 (= *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments*, Variorum Reprints, Aldershot, Hampshire - Brookfield, Vermont 1992, αρ. X), ειδικότερα σ. 143-144, 148-150. – J.-Cl. Cheynet, «Du stratège de thème au duc: chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle», *Travaux et Mémoires* 9 (1985) 181-194 (= *The Byzantine Aristocracy and Its Military Function*, Variorum Reprints, Aldershot, Hampshire - Burlington, Vermont 2006, αρ. XI). – Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α': 324-610, Β'1: 610-867, Β'2: 867-1081, Θεσσαλονίκη 1992-1997² (α' έκδ. Αθήναι 1975-1988, ανατ. τόμ. Α'-Β'1 Θεσσαλονίκη 1996-1998), τόμ. Γ'1: 1081-1204, Αθήνα 2001, τόμ. Β'2, σ. 304-312, τόμ. Γ'1, σ. 278-285. – Της ίδιας, *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1204. Κράτος, Διοίκηση, Οικονομία, Κοινωνία*, Αθήνα 2004, σ. 391-398. – Μάρθα Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και της στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από τον 10ο αι. κ.ε.*, Θεσσαλονίκη 1985 (α' ανατ. 2007), σ. 31 κ.ε. – Bojana Krsmanović, *The Byzantine Province in Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century)* [Institute for Byzantine Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts, Monographs, 37 - Institute for Byzantine Research, The National Hellenic Research Foundation, Monographs, 14], Belgrade - Athens 2008, σ. 1 κ.ε.

12. Για το αξίωμα του δούκα κατά την περίοδο των Κομνηνών βλ. T. Wasilewski, «Les titres de duc, de catépan et de pronoétés dans l'Empire byzantin du IXe jusqu'au XIIe siècle», εν *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines, Ochride, 10-16 septembre 1961*, τόμ. II, Beograd 1964 (ανατ. Nendeln / Liechtenstein 1978), σ. 233-239. – Ν. Οικονομίδης, «Évolution», σ. 148-149. – P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, 1143-1180*, μετάφρ. Αγλαΐα Κάσδαγλη, Αθήνα 2008, σ. 380-381. – Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία* Γ'1, σ. 280. – Της ίδιας, *Πολίτευμα και θεσμοί*, σ. 393. Για τη διοίκηση την εποχή των Κομνηνών βλ. και A. Hohlweg, *Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen* [Miscellanea Byzantina Monacensia, 1], München 1965, σ. 1 κ.ε.

μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα εδώ, είναι σημαντικά τα μολυβδόβουλλα του μαγίστρου, βεστάρχη, κατεπάνω και κριτή Κύπρου Νικηφόρου Μελισσηνού¹³, του βέστη, κριτή και κατεπάνω Κύπρου Μιχαήλ¹⁴ και του βεστάρχη, κριτή και κατεπάνω Κύπρου Κωνσταντίνου¹⁵. Ένα άλ-

13. «Seals published 1991-1996», εν Ν. Oikonomides (έκδ.), *Studies in Byzantine Sigillography*, τόμ. 6, Washington, D.C. 1999, σ. 71-114, ειδικότερα σ. 151, αρ. 1179 (1067-1078) (Münz Zentrum, Sale 77 [13-15 Απριλίου 1994]): *Θεοτόκε βοήθει Νικηφόρω μαγίστρω βεστάρχη, κατεπάνω και κριτή Κύπρου τῷ Μελισσηνῷ*. Βλ. και D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals*, αρ. 200 (περί το 1060/1070), ο οποίος όμως δεν εκδίδει το μολυβδόβουλλο. Στον Νικηφόρο Μελισσηνό ανήκε και μια σφραγίδα, όπου απαντά ως μάγιστρος, βεστάρχης και κατεπάνω, χωρίς όμως αναφορά του ονόματος της υπηρεσίας του. Βλ. W. Seibt - Marie Luise Zarnitz, *Das byzantinische Bleisiegel als Kunstwerk. Katalog zur Ausstellung*, Wien 1997, αρ. 1.2.11 (μεταξύ περίπου 1065 και 1075): *Θ(εοτό)κε β(οή)-θ(ει) Νικηφόρω μαγίστρω βεστάρχ(η) (και) κ(α)τεπάν(ω) τῷ Μελ(ι)σ(ση)ν(ῷ)*. Βλ. και D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals*, αρ. 210. Για τον Νικηφόρο Μελισσηνό βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι*, σ. 82-85.

14. D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals*, αρ. 209 (ΙΑ΄ αιώνας): *Κ(ύρι)ε βοήθει Μιχαήλ βέστη κριτή και κατεπάνω Κύπρου*. Για τις παλαιότερες εκδόσεις βλ. G. Schlumberger, *Sigillographie*, σ. 305, αρ. 1 (ΙΑ΄ αιώνας). – I. Barnea, «Sceaux byzantins de Dobroudja», εν Ν. Oikonomides (έκδ.), *Studies in Byzantine Sigillography* [Dumbarton Oaks Research Library and Collection], τόμ. 1, Washington, D.C. 1987, σ. 77-88, ειδικότερα σ. 87-88, αρ. 10 (ΙΑ΄ αιώνας). – «Seals published 1931-1986», εν Ν. Oikonomides (έκδ.), *Studies in Byzantine Sigillography*, τόμ. 5, Washington, D.C. 1998, σ. 43-201, ειδικότερα σ. 143, αρ. 104 (ΙΑ΄ αιώνας). – J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art* [Dumbarton Oaks Research Library and Collection], τόμ. II: *South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor*, Washington, D.C. 1994, αρ. 38.9 (ΙΑ΄ αιώνας). Βλ. και Valentina S. Šandrovskaja, «Sfragistika», εν *Iskusstvo Vizantii v sobranijach SSSR. Katalog vystavki*, τόμ. I, Moskva 1977, σ. 132-138 (αρ. 205-258), τόμ. II, Moskva 1977, σ. 133-153 (αρ. 678-864), τόμ. III, Moskva 1977, σ. 163-166 (αρ. 1020-1044), τόμ. II, σ. 137, αρ. 716 (ΙΑ΄ αιώνας). Σύμφωνα με τον W. Seibt, βιβλιοκρισία της έκδοσης των J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue II*, εν *Byzantinische Zeitschrift* 90 (1997) 460-464, ειδικότερα σ. 463, ένας παρόμοιος τύπος σώζεται στη συλλογή του Institut Française d'Études Byzantines, που ωστόσο γράφει: *ΚΑΤΕ-ΠΑΝΟ*. Ο Κ. Μ. Κωνσταντόπουλος, «Κατεπάνω Καρπάθου», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* 7 (1928) 481-488, υποστήριξε παλαιότερα ότι η σφραγίδα ενός κατεπάνω Καρπάθου Μιχαήλ, που δημοσίευσε ο G. Schlumberger, αναγνώστηκε εσφαλμένα και ότι πρόκειται για άλλο αντίτυπο της σφραγίδας του βέστη, κριτή και κατεπάνω Κύπρου Μιχαήλ. Βλ. G. Schlumberger, *Sigillographie*, σ. 269, αρ. 1 (ΙΑ΄ αιώνας): + *ΚΕ [Β]ΟΗ-ΘΕΙ ΜΙΧΑΗ[Α Β]ΕΣΤΗ, ΚΡΙΤΗ ΚΑΙ ΚΑ[ΤΕΠΑ]ΝΩ Κ[ΑΡ]ΠΑΘ*. Βλ. και Κ. Άμαντος, βιβλιοκρισία της παραπάνω μελέτης του Κ. Μ. Κωνσταντόπουλου, *Ελληνικά* 1 (1928) 185-186, ειδικότερα σ. 185. – V. Laurent, «Bulletin de sigillographie byzantine. Quinze années de découvertes et d'étude (1915-1929)», *Byzantion* 5 (1929-1930) 571-654, ειδικότερα σ. 620 (αρ. 2).

15. D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals*, αρ. 207. Ο εκδότης αναφέρει την ύπαρξη του μολυβδοβούλλου στη συλλογή του Μουσείου του Βερολίνου, χωρίς όμως να την εκδίδει. Βλ. και Α.-Κ. Wassiliou - W. Seibt, *Bleisiegel*, σ. 265 και σημ. 180 (αρ. 275).

λο μολυβδόβουλλο, του προέδρου, τοποτηρητή και κατεπάνω Πηγασίου, που βρέθηκε στο λιμάνι της Κερύνειας, έχει, κατά την εκτίμησή μου, αναγνωστεί εσφαλμένα¹⁶. Από τις αφηγηματικές πηγές είναι γνωστός ένας κατεπάνω Κύπρου, ο οποίος το 1055 συνέλαβε τον άγιο Λιέτμπερτ (Lietbertus ή Lietbert), επίσκοπο του Καμπραί (Cambrai, 1051-1076), στον δρόμο του προς τα Ιεροσόλυμα, με το πρόσχημα της προστασίας του από τους απίστους¹⁷.

Τα παραπάνω μολυβδόβουλλα χρονολογούνται στα μέσα ή το αργότερο στο τρίτο τέταρτο του ΙΑ΄ αιώνα και στην περίοδο αυτή πρέπει να τοποθετηθεί και το μολυβδόβουλλο του μαγίστρου και κατεπάνω Μιχαήλ. Εξάλλου από τις τελευταίες δεκαετίες του ΙΑ΄ αιώνα και τον ΙΒ΄ αιώνα οι γνωστοί διοικητές της Κύπρου κατείχαν το αξίωμα του δούκα και έφεραν τους τίτλους του προέδρου, του κουροπαλάτη, του πρωτονωβελισσίου και του σεβαστού¹⁸. Μάλιστα είναι ενδιαφέρον ότι πρώτος γνωστός χρονολογικά δούκας Κύπρου είναι ο μετέπειτα αυτοκράτορας Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης (1078-1081), ο οποίος υπηρέτησε στη νήσο στο διάστημα 1065-1067 περίπου και έφερε τον τίτλο του προέδρου¹⁹.

16. D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals*, αρ. 211 (τελευταίο τρίτο του ΙΑ΄ αιώνα): [πρ]όεδρος τοποτηρη[της (και) κ]ατεπαν[ω] ὁ Πηγασι[ο(ς)]. Για το μολυβδόβουλλο αυτό βλ. τα σχόλια του εκδότη, *αυτόθι*, σ. 256 (αρ. 211), και του ίδιου, *Byzantine Cyprus, 491-1191* [Cyprus Research Centre, Texts and Studies in the History of Cyprus, LXII], Nicosia 2009, σ. 112.

17. *Vita Lietberti episcopi Camaracensis auctore Rodulfo monacho S. Sepulcri Camaracensis*, έκδ. A. Hofmeister, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, τόμ. XXX/II, Lipsiae 1934, σ. 838-866 (το κείμενο: σ. 840.30-866.11), ειδικότερα σ. 858.15-23: *Dominum pontificem servatum ex undis litora Cyprī cum suis omnibus excipiunt. Quem princeps illius insulae, quem katapant, hoc est secundum dominum, vocant, timens, ne in manus paganorum incideret, a pridie nonarum Iunii usque ad pridie kalendarum Augusti, detinuit, donec ipsa die multo auro exitu vix impetrato, dum rursus marino itinere Ierosolimam se crederet proficisci, fraude nautarum declinantium insidias paganorum Laodiciam relatus est. Quo loco dum rursus moras innecteret nec spes ulla perficiendi vota superesset, remeantibus cum Laudunensi episcopo Elinando, quoniam et ipse illis diebus ierat Ierosolimam, quam pluribus itinerisque difficultatem referentibus tandem consilio Laodicensis episcopi redeundi iter mestus arripuit.*

18. Βλ. J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue II*, σ. 103 (αρ. 38.6). – D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals*, σ. 223-226 (αρ. 146-149). – Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι*, σ. 128, 151, 162, 164, 318 και σημ. 222, 357, 369, 396-397. – Του ίδιου, «Μερικές παρατηρήσεις για την οικονομία της Κύπρου κατά την περίοδο των Κομνηνών (1081-1185)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 33 (2007) 21-75, ειδικότερα σ. 24. – Του ίδιου, «Η Κύπρος τον ΙΑ΄ και τον ΙΒ΄ αιώνα: Όψεις μιας βυζαντινής επαρχίας», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 9 (2010) 129-148, ειδικότερα σ. 134.

19. Βλ. Olga Karagiorgou, «‘‘ἀπό Λάμπης λαμπτήρα φωσφόρον ἐπιδημησαι τοῖς

Τη χρονολόγηση του μολυβδοβούλλου του μαγίστρου και κατεπάνω Κύπρου Μιχαήλ τον ΙΑ΄ αιώνα επιβεβαιώνουν και οι γνώσεις μας για την εξέλιξη του τίτλου του μαγίστρου τον ΙΑ΄ και τον ΙΒ΄ αιώνα²⁰. Όπως φανερώνει η συστηματική μελέτη των πηγών, ο τίτλος του μαγίστρου είχε απωλέσει την αξία του ήδη στις αρχές του ΙΒ΄ αιώνα και οι λιγοστές μαρτυρίες του τον αιώνα αυτόν αφορούν χαμηλόβαθμους ή τοπικούς αξιωματούχους²¹. Επομένως δεν θα μπορούσε το μολυβδοβούλλο του Μιχαήλ να χρονολογηθεί τότε.

Ένα τελευταίο σχόλιο αφορά την πιθανότητα ταύτισης του μαγίστρου και κατεπάνω Κύπρου Μιχαήλ και του ομώνυμου βέστη, κριτή και κατεπάνω Κύπρου. Στην περίπτωση ταύτισής τους η υπηρεσία του Μιχαήλ ως μαγίστρου στην Κύπρο θα αποτελούσε ένα στάδιο προαγωγής του σε σχέση με την υπηρεσία του στη νήσο ως βέστη. Το ενδιαφέρον σε αυτή την περίπτωση είναι ότι ο βέστης Μιχαήλ ασκούσε παράλληλα με το αξίωμα του κατεπάνω και εκείνο του κριτή, συνενώνοντας έτσι στο πρόσωπό του περιστασιακά και προσωρινά τα καθήκοντα του στρατιωτικού και του πολιτικού διοικητή²². Αν πράγματι ή-

βασιλείοις προεσήμανον” (Attaleiates XII 9-10, p. 175). On the Way to the Throne: The Career of Nikephoros III Botaneiates before 1078», εν Chr. Stavrakos - Alexandra-Kyriaki Wassiliou - M. K. Krikorian (έκδ.), *Hypermachos. Studien zu Byzantinistik, Armenologie und Geographik. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden 2008, σ. 105-132, ειδικότερα σ. 129-130. Για τον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη και τη σταδιοδρομία του βλ. επίσης G. Zacos - A. Vegliery, *Byzantine Lead Seals*, τόμ. I/1-3, Basel 1972, τόμ. I/3, σ. 1462-1468 (αρ. 2686-2690bis). – Εύδ. Θ. Τσολάκης, «Ο χρόνος της γεννήσεως και του θανάτου του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη», *Ελληνικά* 27 (1974) 150-151. – E. McGeer - J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art* [Dumbarton Oaks Research Library and Collection], τόμ. V: *The East (continued), Constantinople and Environs, Unknown Locations, Addenda, Uncertain Readings*, Washington, D.C. 2005, σ. 24 (αρ. 9.2). – Όλγα Καραγιώργου, «Περί αλφαριθμητισμού, αιρέσεων, εικονογραφίας και πολιτικών φιλοδοξιών στα μολυβδόβουλλα του Νικηφόρου Βοτανειάτη (περίπου 1001/2-1081)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 18 (2008) 77-122. – J.-Cl. Cheynet - D. Theodoridis, *Sceaux byzantins de la collection D. Theodoridis. Les sceaux patronymiques* [Collège de France - CNRS, Centre de Recherche d'histoire et Civilisation de Byzance, Monographies, 33], Paris 2010, σ. 42-44 (αρ. 30-32). – I. Valeriev, «Unpublished Seal of Nikephoros Botaneiates as a Proedros and Doux of Antioch», *Pontica* 43 (2010) 425-433.

20. Για την αυλική ιεραρχία τον ΙΑ΄ αιώνα βλ. J.-Cl. Cheynet, «Dévaluation des dignités et dévaluation monétaire dans la seconde moitié du XIe siècle», *Byzantion* 53 (1983) 453-477 (= *Byzantine Aristocracy*, αρ. VI). – Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι*, σ. 15 κ.ε.

21. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι*, σ. 178 κ.ε.

22. Βλ. και Αικ. Ασδραγά, «Θέμα Κύπρου», σ. 218-219. Αντιθέτως βλ. Elisabeth Malamut, *Les îles de l'empire byzantin, VIIIe-XIIIe siècles* [Byzantina Sorbonensia, 8], τόμ. I-II, Paris 1988, τόμ. I, σ. 320, 324.

ταν το ίδιο πρόσωπο, τότε, μετά την προαγωγή του ως μαγίστρου, θα είχε περιοριστεί μόνο στα καθήκοντα του κατεπάνω, διοριζομένου προφανώς άλλου προσώπου ως κριτή.

ΛΕΥΚΗ